

FEHÉR KATALIN

**Reformkori sajtóviták a nők művelődésének
kérdéseiről**

Hazánkban a nők művelődési jogaiért vívott küzdelem már az 1790-es években megindult. Nálunk is, ugyanúgy mint Angliában, röpiratok jelentek meg,¹ amelyekben azt hangsúlyozták, hogy a nők kizárólag akkor élvezhetnek majd a férfiakéval azonos jogokat, ha neveltetésük is hasonló lesz. Számos elképzelés, megoldási javaslat látott napvilágot a nők művelődésének kérdéseivel kapcsolatban a 19. század első két évtizedében is.²

A reformkor hajnalán, az 1820-as évek elején, előbb a *Tudományos Gyűjtemény*, majd más folyóiratok hasábjain is élénk vita indult meg a nőnevelésről. A vita éveken át tartott. Sokféle vélemény fogalmazódott meg a vita során a nők hivatásával, közéleti szereplésével, magasabb fokú művelődésével kapcsolatban. A hozzászólók legfőbb érdeme az, hogy felhívták a figyelmet erre a fontos kérdésre. Jórészt az ő érdemük az is, hogy reformpolitikussaink közül néhányan a negyvenes években mégiscsak eljutottak a nőemancipáció szükségességének gondolatához.

A nőkérdéssel foglalkozó írások sorát 1821-ben Szép János tanulmánya nyitja meg, melynek címe: *Elmélkedés az Aszszonyi Nem Tanítatásáról*.³ A szerző régebbi és kortárs szakirodalom alapján azt próbálja bizonyítani, hogy a nők is képesek ugyanazokat az ismereteket befogadni, mint a férfiak.

Véleménye szerint:

„Testi, és lelki, vagy elmebeli tehetségre nézve nem alább valók az Aszszonyok a' férfiaknál. Olyan lélek, olyan, ész, lakik az Aszszonyokban, mint a' férfiakban. Meg van

¹ [BÁRÁNY Péter]: *A magyar Anyáknak az Ország-Gyűlésére egybe gyűlt Ország Nagyai a magyar Atyák elejébe terjesztett alázatos kérések*. Pesth, 1790.; PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám: *A Magyar Asszonyok Prókátorai a Budán összevgyűlt Rendekhez*. Pesth, 1790.; és UÓ: *A Férfijak felelete az Asszonyokhoz*. Pesth, 1790.

² Ezek közül újszerű javaslatai miatt kiemelkedik: SENNOWITS, Matthias: *Grundlinien zu einem vollständigeren Werke über Bessere Erziehung und Versorgung der Niedern Volks-Classe und des Weiblichen Geschlechtes in Ungarn*. Eperjes, 1801.

³ SZÉP János: *Elmélkedés az asszonyi nem tanítatásáról* = *Tudományos Gyűjtemény* 1821. IV. 22–60.

bennek az értelem, meg van az akarat, és emlékezet; mert különben embereknek sem mondatnának.”⁴

Hosszadalmasan bizonygatja, hogy már kisgyermekkorban azonos képzést kell biztosítani a fiúknak és a lányoknak, hogy a későbbiekben a tehetséges lányok a tudományok és művészetek különböző területein ugyanúgy kibontakoztathassák képességeiket, mint a fiúk. Számos példát hoz arra, hogy külföldön ugyanúgy, mint hazánkban vannak képzett, tudományokat művelő nők:

„B. Knigge írja, hogy Németországban most több Asszony író van ötvennél. Lehet is hat ezer Írók közt. Thura Albert 1730. eszt. Belgiumban száz tanult Asszonyokat számlál. A Magyar Asszony Írókat feltalálhatni a Komáromi Mindenes Gyűjteményben. Azóta, tudomra, Molnár Borbalya a’ versezésben, Kajdosi Kajdosty Therésia a’ Philosophiában híresedtek el; az utólsónak Tudós Értekezését olvastuk 1820. eszt. a’ Tudományos Gyűjteményben.”⁵

A következő évben, 1822-ben a *Hasznos Mulatságok* című lap hasábjain láttott napvilágot Kultsár István cikke⁶ *A Leánykák házi neveléséről* címmel. Kifogásolja, hogy a leányok és asszonyok már nem elégszenek meg a csendes, visszavonult házi élettel, otthoni foglalatosságokkal. A nők mulatságokba járnak, a pipere, a tánc, a regények olvasása köti le idejüket. A szerző véleménye szerint a helytelen nevelés az oka ennek. A leányokat otthon kell nevelni — vallja. Elég, ha az elemi ismereteket elsajátítják, ezeken kívül csak a házi teendőket kell nekik alaposan megtanulniuk, másra nincs is szükség. A szerző mélységesen elítéli a hazánkban külföldiek által fenntartott divatos lánynevelő intézeteket, melyekben semmi hasznos ismeretre nem tesznek szert a növendékek, „de a haza Nyelvét, a Magyarat sem tanulják meg”.

Takáts Éva, Karacs Ferenc rézmetsző felesége a *Tudományos Gyűjteményben* fejtette ki nézeteit a leányok neveléséről; Kultsár István cikkéből kiindulva,⁷ bizonyos dolgokban egyetértve, némely pontokon vitázva vele. Takáts Éva szerint is igaz Kultsár Istvánnak az az észrevétele,

„hogy az asszonyok, és leánykák nem elégszenek meg a tsendes házi élettel, a házi foglalatosságokkal, inkább zajos mulatságokat keresnek, mindég magokat fitogtatni, mindég fényeskedni vágyódnak. Fájdalom! hogy ennek sok szomorú következményei vagynak, és ezek által mulatják el legszentebb kötelességeiket, ezek által távoznak el rendeltetések től. Az is igaz, hogy a leánykák nagyobb részént olyanokban gyakoroltatnak, a melyek tsupa fitogtatásra valók. Szomorú igazság! hogy rendszerént az anyák vezetik,

⁴ SZÉP János: *i. m.* 23.

⁵ SZÉP János: *i. m.* 55.

⁶ KULTSÁR István: *A leánykák házi neveléséről* = *Hasznos Mulatságok* 1822. III. 220–223; 225–228.

⁷ TAKÁTS Éva: *Némely észrevételek Kultsár István Urnak azon Értekezésére, melyet az 1822. Esztendő második felében közöl a Leánykák Házi neveléséről* = *Tudományos Gyűjtemény* 1822. XII. 36–42.

vagy vezetetik el nevendékeiket rendeltetések tzéljától, és fosztják meg emberi méltóságuktól.”⁸

Kultsár véleményétől eltérően, Takáts Éva nem a lányok otthoni nevelésében látja a problémák megoldását, hanem a nemzet tulajdonában lévő, korszerű ismereteket anyanyelven oktató nevelőintézetekben. Ő is elítéli kora divatos, külföldiek által fenntartott intézeteit.

„Félő, hogy ez idegen nemzetből való ügyetlen Nevelők kezek alatt leányaink minden nemzeti, és erköltsi caractereket elvesztvén, tsak bábjátékokká lesznek. A Magyar nemzet leányai lesznek azokká, a kik a régibb időkben thronusokat ékcsített fiaikat, és leányokat neveltek, és érezvén akkor emberi méltóságokat, és nemzetiségeket, hazájok szabadságát fegyverrel is tudták védeni. Kedves nemzetem ezen éhezöket, kik leányaink nevelését bitangolják, befogadta, ök pedig hálásatosságból nem tsak nem tartják arra méltónak, hogy nyelvét megtanulják, hanem minden igyekezeteket arra fordítják, hogy leányaink előtt is ezen kintsnek betsét lejjebb szállítsák.”⁹

Takáts Éva tehát „a polgári szerkesztésű”, „nemzeti karakterrel bíró” intézetek felállítását sürgeti, melyekben magyar anyanyelvű tanárok magyarul tanítanak. Véleménye szerint ezekben az intézetekben az elme kiművelésére, a szív formálására és a művészi ízlés kifejlesztésére kell törekedni. „Taníttassék leányaitoknak annyi — írja —, hogy magok tudjanak gondolkozni, magok itélni tetteik jó vagy rossz voltáról.” Ha mindez megvalósul, akkor majd kevesebbet törődnek a nők a divattal, multságokkal, férjeiknek egyenrangú társai lesznek, gyermekeiket hozzáértőbben nevelik.

Takáts Éva nem írt arról, milyen anyagi forrásokból valósíthatóak meg a nemzeti nőnevelő intézetek, de leánya, Karacs Teréz visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy édesanyjának voltak erre vonatkozó elképzelései, melyeket családi, baráti körben gyakran fejtegetett. Azt kívánta, adóztassanak meg minden 30 és 50 év közötti agglegényt, elsősorban a katolikus papságot és a hadsereg tisztjeit, és ebből az összegből hozzanak létre leányok nevelésére szolgáló intézeteket.¹⁰

Takáts Éva a következő évben még két írást adott közre a *Tudományos Gyűjteményben* a nők művelődésének kérdéseiről.¹¹ Ezekben művelt nőtársait írói munkára buzdítja. „Óhajtom — írja — hogy nemem közül, kik szerentsés neveltetéseknel fogva bőv esméretekkel gazdagok, szivekre vévén Nemünk elhagyattatását, pallérozódásunkat előbb mozdító munkáikkal igyekezzenek rajtuk segíteni.” A főrangú hölgyeknek felhívja a figyelmét arra, hogy ne a jótékony-

⁸ TAKÁTS Éva: *i. m.* 38.

⁹ TAKÁTS Éva: *i. m.* 42.

¹⁰ KARACS Teréz: *Emlékezés kedves szülőimre*. In: HARMATH Lujza: *Magyar írónők albuma*. Bp. 1890. 184.

¹¹ TAKÁTS Éva: *Egy két szó a házasságban lévő Asszonyok kötelességeikről* = *Tudományos Gyűjtemény* 1823. VIII. 68–87. TAKÁTS Éva: *Barátságos beszélgetés a földművelő nép állapotjáról* = *Tudományos Gyűjtemény* 1824. VI. 71–88.

kodás és a szegényeknek való alamiznaosztás legyen a fő tevékenységük, hanem mentsék meg a szegényeket attól, hogy erre rászoruljanak. Építtessenek iskolákat, ahol képzett iskolamesterek vezetésével minden 7-12 éves fiú és lány az elemi ismeretek mellett a háziipari, és a földműveléssel kapcsolatos összes gyakorlati ismeretet megszerezheti.

Takáts Éva forradalminak számító nézetei heves ellenállást váltottak ki. Egy névtelenségbe burkolódzó szerző erőteljesen fellépett a nők közéleti, irodalmi törekvéseivel szemben.¹² Véleménye szerint „Az Asszonynak elég munkát ad az ő eredeti rendeltetése, úgymint a magzatok jó nevelése és a ház belső dolgainak jól intézett igazgatása.” A nő ne lépjen ki a számára rendelt körből, hangsúlyozza a cikkíró. „A pennát bízza a férfijakra, a Könyvirók, Criticusok sorába ne törekedjék. Jusson eszébe a páva tollba öltözött Szajkó. . . Ne kössön fegyvert az oldalára, se ne politizáljon: hanem neveljen Gracchusokat a Hazának.” A cikk megjelenését követően olyan szerteágazó és heves vita indult meg, amely évekig lázban tartotta a reformkori közvéleményt.

A nők közéleti és tudományos tevékenységhez való jogát próbálta megvédeni Jakabfalvy András a *Tudományos Gyűjtemény*ben 1825-ben megjelent cikkében.¹³ A szerző abból indul ki, hogy még jó háziasszony és jó anya sem lehet abból a nőből aki teljesen képzetlen, „kinek elméje nincs kipallérozva”. Tapasztalati tényekre hivatkozva bizonyítani próbálja, hogy a férfi és a nő egyforma szellemi képességekkel rendelkezik. Rendkívül igazságtalannak tartja, hogy a férfiak „a Szép Nemet az élet legfontosabb s szebb gyönyörétől, a lélek és elme munkásságától. . . el akarják tiltani.”

Takáts Éva is válaszolt a támadásra.¹⁴ Éles hangon ítélte el azokat, akik a nők művelődéshez való jogát megkérdőjelezték. „Sírni kellene azért, . . . hogy a 19.-dik század első negyedének szinte a végén találkozik olyan valaki, a ki azzal az állítással mer elő állani, hogy minden okos teremtésnek nem egy forma jussa van gondolni, s gondolatjait szóval vagy írással kijelenteni.” Támadja azokat a férfiakat, akik kizárólag feleséget és anyát kívánnak látni a nőkben, nem pedig gondolkodó, értelmes, művelt lényt.

„Hogy az asszonyok eredeti rendeltetése csak az anyává létel, a házi munka, és a gyermekek nevelése volna, és hogy azzal, ha gondolkodik, és gondolatait ki mondja, vagy leírja, az asszonyi szép tulajdonságokat, a szemérmességet, a jó rendbe szedett kellemes magatartást, megsértené, azt csak az olyan szánakozásra méltó férfi mondhatja magával való ellenkezés nélkül, a ki nememet csak állatiképpen tekinti.”

Takáts Éva sötét képet fest azokról a nőtársairól, akik képtelenek önálló gondolkodásra, akiknek összes idejét csak a háztartás és a gyermeknevelés tölti

¹² K. J.: *Mi a Pedantizmus?* = *Tudományos Gyűjtemény* 1824. XII. 69–79.

¹³ JAKABFALVY András: *Rövid értekezés az Asszonyi Nem Tudományos Pallérozódásáról* = *Tudományos Gyűjtemény* 1825. VII. 23–31.

¹⁴ TAKÁTS Éva: *Egy Barátnémhoz irt levelem Nemünk ügyében* = *Tudományos Gyűjtemény* 1825. XI. 62–77.

ki, akik semmi más iránt nem érdeklődnek. Bebizonyítja, hogy az ilyen műveletlen szülőkörű nők még alapvető feladatukat, a gyermeknevelést is rosszul végzik:

„Az olyan asszonyoknak gyermek nevelése, a kinek gondolkodások csak a házi körben határoztatik, nem lehet kívánni, hogy tovább menjen a testi nevelésnél. Rendszerint csak annyira is szoktak menni ebben, hogy gyermekeiket jól meghizlalják, mert felőlök való gondoskodások nem igen mehet feljebb annál, hogy ételek, és tiszta ruhájok legyen, mikor szükséges, és a kotsi el ne tapodja, vagy a kutba ne essenek. Éppen az ilyen anyák által nevelt gyermekekből válnak azok, a kik az emberi méltóságot soha sem tudják illendő tekintetben tartani, a kik szeretnék meghatározni, hogy felebarátjaik gondolkodása tovább nem menjen, mint az övéké. Arra való tehetség nem lévén benne, hogy másokat meghaladjanak, ugy akarnak elsőbbek lenni, hogy a mások munkálódásának határt szabnak.”

A nők valóban nehéz helyzetben vannak, hiszen a 19. század első negyedében csak önműveléssel juthatnak megfelelő ismeretekhez. Takáts Éva szerint a bajok gyökere az, hogy nincsenek hazánkban olyan leánynevelő intézetek, iskolák, amelyek korszerű műveltséget nyújtanának:

„az egész hazában csak egy olyan leány oskolával sem ditsekedhetünk, a hol leányaink egy betsületes levél írást, vagy egy házi számadó könyv vitélét, vagy a háznál szükséges számvetést megtanúlhasák: annyival inkább egy 18 mértföldnyire terjedő Geographiát, vagy 20 esztendeig felmenő Historiát, csak a házi rendtartásra szükséges Philosophiát, csak a babonáskodástól megmentő Physikát, egy házi kert elrendelésére, vagy egy sütő kementze építésére szükséges Mathesist megtanuljanak, annyival inkább magok, házok néme, és felebarátjaik eránt való kötelességeikről fundamentomos tanítás nemünk számára az egész hazában nints.”

Takáts Éva véleménye szerint azt a kevés magyar nőt, aki „önnön szorgalma által annyira vitte, hogy írni mer” a férfiaknak nem támadni, hanem segíteni kellene, elsősorban okos és igazságos kritikával.

1826-ban és a következő évben egyre többen kapcsolódtak be a nők művelődési jogairól folyó vitába. Egy névtelen szerző lelkes hangon követeli a nők nemzeti szellemű nevelését, magasabb szintű képzését.¹⁵

Egy másik szerző, Sebestyén Gábor a *Szentírásból* kiválasztott szövegek alapján azt próbálta bizonyítani, hogy a nőknek nincs joguk a politikai, tudományos, irodalmi életben részt venni, hiszen a bibliai szövegek is tiltják számukra ezt.¹⁶ Erre válaszképpen egy névtelen szerző ellenkező értelmű textusokat gyűjtött össze a *Bibliából*, és közzétette őket a *Tudományos Gyűjtemény* 1826. évi VI. kötetében.¹⁷ Két fiatal író, Szontágh Gusztáv és Kiss Károly közös írá-

¹⁵ *Mi akadályozza a Hazai Literatura gyarapodását* = *Tudományos Gyűjtemény* 1826. I. 39–44.

¹⁶ SEBESTYÉN Gábor: *Menyből jött kirekesztő Privilegium* = *Tudományos Gyűjtemény* 1826. II. 124–126.

¹⁷ A.: *Észrevételek S. G. Menyből jött kirekesztő Privilegiumára* = *Tudományos Gyűjtemény* 1826. VI. 104–108.

sukban¹⁸ azt fejtegették, hogy a magasabb műveltség és az írói hivatás nem gátolja az asszonyokat abban, hogy hagyományos, tehát háziasszonyi és anyai kötelezettségeiknek is eleget tegyenek. „Az ember rendeltetése, kötelességei és jogai nemre való tekintet nélkül egyenlőek” — vallották a szerzők.

Sebestyén Gábor támadására maga Takáts Éva is hamarosan válaszolt a folyóirat hasábjain.¹⁹ a *Bibliából* vett és eltorzítva magyarázott érveket sorra megcáfolta, majd feltette a kérdést kora tudós férfiúinak. Ha olyan büszkék a tudományok művelésének egyedül őket megillető privilégiumára, miért nem használják ki ezt a kiváltságot? Miért nem írják meg anyanyelvükön Magyarország történetét, földrajzát, miért nem adnak ki hazánkra vonatkozó statisztikai táblázatokat? Miért nem foglalkoznak azzal, amire szükség van, ahelyett hogy erejüket a nők művelődésének mindenáron való megakadályozására fordítanák? Takáts Éva határozottan kijelenti: „... a mi nemünk éppen olyan alkalmas a lélek akármely munkáját is végbe vinni, mint a férfiak, és valószínűleg emberi méltóságuk ellen való vétkek nélkül nem eshetik meg, nemünk lelki tehetségei kifejtőződésének valamely határt szabni.” Ezzel összefüggésben kimondja:

„ha az asszonyok nevelésére olyan kedvező Intézetek volnának, mint a férfiakéra, vagy ha nem tartatnék vakmerőségnek azt mondanám: hogy ha az asszonyoknak a babonás illendőség nem tiltaná a férfiakat nevelő Intézetek boldogításában részesülni, akkor reményelem, több tudományok egészen új szint vennének magokra, kivált a Psychológiára, Poésisra, és a természet tudományra olyan világosság jelenne meg, mint Kopernikus és Newton által az ég systemájára nézve. Ha az asszonyi nemnek hasonló pallérozódása léssen a férfiakkal, akkor meg fogják ezek az ő érdemeik betségét esmérni, s ez eránt való hajlandóság, és tisztelet fogja őket lekötelezni, nem az ő szerentsés helyezettésekből származó kedvezések, vagy körülöttük való magokat, és ezt alatsonyító hízlekedésekből származott gyönyörűségek: akkor a férfiak az asszonyokban nem csak játszó társakat, vagy gazdaságbéli segédeket fognak találni, hanem az ő teljes bizodalomokra érdemes barátokat is, és a vélek egyforma lelki pallérozódással s rokon érzéssel bíró asszonyok társaságában fognak érezni, és azokkal is éreztetni olyan boldogságot, a mit másutt a nap alatt fellelni nem lehet.”

A magyar nők művelődésének első harcosa, Takáts Éva már ezelőtt 170 évvel megfogalmazta azt az alapvető tételt, hogy a női és a férfi intelligencia között nincs különbség. Ha a nők számára biztosítják a férfiakéval azonos művelődési lehetőségeket, akkor a nők is elérhetnek a politika, a tudományok és művészetek területén olyan eredményeket, mint a férfiak.

A vita ezt követően már túlterjedt a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain. A *Felső Magyar Országi Minerva* című lap, melynek szerkesztője a konzervatív

¹⁸ SZONTÁGH Gusztáv – KISS Károly Gránátos Hadnagyok: *Bajnoki Hartz Takáts Éva Asszony ügyében az Asszonyi Nem érdemei s Jussaiért* = Tudományos Gyűjtemény 1826. VIII. 72–104.

¹⁹ TAKÁTS Éva: *Barátnémhoz irt második Levelem ismét Nemünk ügyében* = Tudományos Gyűjtemény 1826. IX. 73–96.

arisztokrata, Dessewfy József volt, 1826 őszén közölt egy cikket,²⁰ melynek szerzője kifejti: kizárólag a főrendű asszonyoknak van szükségük magasabb szintű műveltségre. Dessewffy József az 1825–27-es országgyűlésen is felvette a nőnevelés rendezésének szükségességét, de konkrét eredmény nélkül.

Az országgyűlési felszólalások visszhangjaként tovább folyt a vita a nők művelődésének kérdéseiről a lapok hasábjain. Kiss Sámuel például egyenes összefüggést mutat ki a leányok nevelésének elhanyagoltsága és hazánk elmaradottsága között.²¹ Egy másik szerző felvet egy nagyon fontos kérdést.²² A leányok nevelésével megbízott külföldi nevelőnők helyett „pallérozott magyar nevelő asszonyokra” lenne szükség — vallja. Nemcsak azért, hogy leányaik nemzeti szellemben nevelkedjenek, hanem azért is, hogy szegény, egyedülálló, de képzett nők munkához jussanak, ne szoruljanak kegyelemkenyérre.

Természetesen nemcsak a haladó elvek kaptak nyilvánosságot. Holko Mátyás például egy korábban már latin nyelven megjelent gúnyiratát küldte el magyarra fordítva a *Tudományos Gyűjteménynek*, ahol *Védőbeszéd az Asszonyi Tsatsáلكodás ügyében. . .*²³ címmel látott napvilágot 1826-ban. A szerző az egész vitát női „csacsiságnak” minősíti, amelyről egy férfinak még csak tudomást sem kell vennie.

Günöszebesz (= Asszonytisztelő) álnév alatt egy konzervatív szerző azt fejtegeti, hogy egy magyar férj számára a „Tudományos asszony szokatlan és vizsolyogtató”. A *Szózat Napkeletről, a magyar férfui és asszonyi Nem viszonyaik eránt* című²⁴ írásra hamarosan válasz érkezett. A cikk címe: *Szózat Napnyugatról*, és szerzője Szivonyáné álnév alatt rejtőzködött.²⁵ Hosszú írásában a szerző széleskörű műveltségről tesz tanúságot. Példákkal bizonyítja, hogy a tudományok, az irodalom, és a képzőművészetek terén milyen sok nő működött sikerrel az elmúlt évszázadokban, külföldön és hazánkban is. Levélformában írott cikkét a következő gondolatokkal fejezi be:

„Imé kedves Barétném! nem példa nélkül való dolog tehát asszonyi kezében az írótooll 's asszonyi szájban a' tudós hang. Én kész akartva szóttam illy halmazva, nemünk ügyét tárgyaló levelemre a' tudós asszonyokat, tudván Leo Pápának ama' mondását (in Sermo de Jejunio.) Validiora sunt exempla, quam verba: erősebbek a' példák, mint a' szavak. Most

²⁰ *A Főrendű Asszonyoknak szükséges a Tudományokat tanulni* = Felső Magyar Országí Minerva 1826. IX. 730–796.

²¹ Kiss Sámuel: *Miben van még a Magyar hátra leginkább?* = Tudományos Gyűjtemény 1827. II. 23–41.

²² A. J.: *A Nemzetiség és a Kultura* = Tudományos Gyűjtemény 1827. II. 23–41.

²³ HOLKO Mátyás: *Védőbeszéd az Asszonyi Tsatsáلكodás ügyében* = Tudományos Gyűjtemény 1826. IX. Szép-Literaturiai Ajándék 129. A gúnyirat korábban megjelent: *Solennia XVI. Bibliothecae Kis Hontianae, Pesini*, 1825. 107.

²⁴ GÜNÖSZESESZ: *Szózat Napkeletről, a magyar férfui és asszonyi Nem viszonyaik eránt* = Tudományos Gyűjtemény, 1826. XI. 65–77.

²⁵ SZIVONYÁNÉ: *Szózat Napnyugatról* = Tudományos Gyűjtemény, 1827. II. 61–92.

vítassák már a' férfiak az ellenkezőt: és most tzáfolják meg, ha tudják a' factumot, a' priori megtzáfolni. A' tudománynak mintegyik ágában voltak mester aszszonyok."

A cikk megjelenése után a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, Thaisz András lezárta a nők művelődéséről szóló vitát, amely több éven át foglalkoztatta a közvéleményt. Mivel azonban a témáról mintegy két kötetnyi kinyomtatásra érdemes anyag gyűlt össze a szerkesztőségben, Thaisz előfizetési felhívást tett közzé annak önálló kötetben történő publikálására.²⁶ Sajnos a tervezett kötet nem jelent meg.

Ha összehasonlítjuk az 1820-as években hazánkban a nőkérdésről lezajlott vita eredményeit az ugyanazokban az években külföldön, Angliában, Franciaországban, Amerikában lefolyt ilyen tárgyú vitákkal, elmondhatjuk, hogy a hazai szerzők, ugyanúgy mint a külföldiek, eljutottak annak a fontos tételnek a megfogalmazásáig, hogy a nők és a férfiak értelmi képességei között nincs különbség. A nőket is megilletik a művelődés terén ugyanazok a jogok, amelyek a férfiakat. Azonban, míg a külföldi nőemancipációs irodalom már ebben az időben is hangsúlyozza a politikai jogok egyenlő gyakorlásának, vagy az egyforma pályaválasztási, sőt hivatalviselési jognak a férfiakra és nőkre egyformán történő kiterjesztését, addig a magyar szerzők mindezeket nagyon bátortalanul vagy egyáltalán nem követelik. Mégis nagy jelentősége volt ennek a vitának, hiszen ekkor fogalmazódtak meg először olyan nagyonis időszerű követelések, mint az anyanyelvű, nemzeti szellemű, korszerű műveltséget adó leánynevelés, vagy a nőneveléssel foglalkozó szakemberek magas szintű szervezett képzése.

A nők művelődésének kérdéseiről folyó sajtóvita 1827-ben tehát lecsendesült. Alig másfél évtizeddel később, az 1840-es években azonban ismét élénk eszmecsere kezdődött az *Athenaeum* és az *Életképek* című lapok hasábjain a leányok nevelésének problémáiról.

Fáy András, aki már korábban megjelent szépirodalmi műveiben is gyakran gúnyolta a korabeli nőnevelés visszáságait, 1840-ben cikksorozatot²⁷ közölt az *Athenaeumban* a leányok nevelésének elméleti kérdéseiről, és a képzésükre szolgáló intézményekről. Tanulmányában haladó pedagógiai elvek és nemesi-konzervatív életszemléletet tükröző gondolatok váltják egymást. Fáy nőideálja a hűséges, türelmes feleség, a gyermekeit példásan nevelő családanya, a háztartás vezetéséhez kiválóan értő gazdaasszony, és a szelíd, illemtudó, művelt

²⁶ THAISZ Redactor: *Jelentés a szép Nem Jussainak védelmezéséről* = *Tudományos Gyűjtemény* 1827. III. 124.

²⁷ FÁY András: *Hazánk nőnevelésének, nőnevelő intézetei javításának elméleti és gyakorlati alapfogalmái dióhéjba szorítva, s különös tekintettel a nemes és főbb polgári leánykákra* = *Athenaeum* 1840. II. 12–17.

társasági hölgy. Azonban az író véleménye szerint a nők ne nyilvánítsanak véleményét politikai és közéleti kérdésekben:

„Nem kívánom én [...] —, sőt nem is ohajtom, hogy a nő országos rendszerekről, teoriákról vitakozzék, azokban műveltségét, eszét ítogassa, s a legielesb de szerény férfit sokszor zavarba hozza, nem tudván ez a mélyebb tudományú dolgokban, okait hordja-e fel, mik nem fognának megértetni, vagy udvariságból engedjen, vagy tréfával üsse el a heves vitát? Nem ohajtom, hogy a nő ország, megyék dolgaiban, nemébből kikelve, pártokra szakadjon, s azokban tetteles részt vegyen, vagy éppen amazonoskodjék; de kívánhatom, s vélem a haza, hogy őt ismerje, szeresse, jó és bal sorsában részt vegyen, ismerje a hon haladását s azt eszközlő férfiai, ezeket tisztelje, s családjával tiszteltesse, a hon javát, fényét emelő intézeteket tehetsége szerint pártolja, gyámolítsa. Szeresse, tisztelje a hazai életet, szokást, a külföld műveltségét becsülje ugyan, de ön hazáját, mint hű leány a maga anyját, még elmaradásában, gyengéiben is ama felett szeresse; kedvelje, beszélje nyelvét: olvassa, pártolja literatúráját; egy szóval testestől lelkestől magyar nő legyen, s magyaroknak nevelje gyermekeit is.”²⁸

A Fáy által megrajzolt nő nevelése csak modern elvek szerint működő intézetekben valósítható meg. Az író egy pesti és négy vidéki leánynevelő intézet felállítását kívánja, amelyeket államköltségen hoznának létre, és területi bizottságok, tehát társadalmi szervek irányítása alatt működnének. Fáy cikksozrotában az intézet tanítási tervét is felvázolja. A terv a népiskolák anyagából indul ki, de túl is mutat rajta. A következő tantárgyakat kívánja elsajátíttatni a növendékekkel:

„Vallás- és erkölcstanítás.

Magyar és német olvasás, írás, közönséges számvetés a női háztartás köréből vett példákkal.

Igen rövid földrajzi és statisztikai világismertetés, Európáé bővebb, hazánké legbővebb. A haza viszonyainak ismertetésekor a nevelők emeljék ki a haza „áldásait”, „nemzeti életünk elemeit”, de ne titkolják el elmaradottságunkat sem; csillogtassák meg szép jövődönk és haladásunk reményeit, s különösen mutassanak rá arra: miben és hogyan segítheti elő egy lelkes magyar nő a hon haladását.

Fizika, igen röviden, amennyi elég arra, hogy a természeti tünemények felől „tisztá és előítéletlőt ment” fogalmi lehessenek a növendékeknek.

Történelemtudomány, de nem tudományos rendszerben, hanem csak kiragadott, a nők számára szükségesnek tartott események ismertetése, főleg a nők szerepének kiemelésével. Magyarország történetének fő korszaka, nevezetesebb háborúk s a jelesebb magyar nők érdemei.

Rövid egészségtan (diaetetica) a női szükségletekhez alkalmazva. Célszerű testgyakorlatok.

A háztartás elvei és gyakorlatai, a józan pénzköltés elvei, a gazdaasszony napi és heti teendői.

A magyar nyelv szabályai, serkentés a honi nyelv szeretetére, a magyar literatúra, a német literatúrának a nők számára érdekes művei.

Életbölcseesség, azaz társalgási szabályok, női életelvek és emberismeret.

A francia nyelv tanítása, de megszorítással; [Fáy szerint a francia nyelv akár egészen mellőzhető.]

Hímzés szórakozás céljából, továbbá a házi szükségletekhez alkalmazandó varrás mint kötelező foglalkozás.

Muzsika, ének, rajzolás, ha a növendék akarja, vagy a szülei kívánják; tánc mint a nőnem

²⁸ FÁY András: *i. m.* 146.

„kikerülhetetlen kedvtelése” és — ha szem előtt tartják az egészségügyi követelményeket — az egészség eszköze.”

A tervezett tananyag feldolgozására Fáy négy évet szán. Az a meggyőződése, hogy a leányokat „nevelőnek” tudják a legeredményesebben oktatni. Ezért a felállítandó intézetekben nőket alkalmazna, akik itthoni vagy külföldi képzés után kerülhetnének a katedrára.

A filozófus Hetényi János is kifejtette a véleményét a leányok nevelésének kérdéseiről az *Athenaeum* hasábjain.²⁹ Ő sem híve a polgári értelemben vett nőemancipációnak. Nézete szerint a nők feladata az életben a háztartás vezetése, a gyermeknevelés, a betegek ápolása, nem pedig a tudományok vagy a művészetek művelése, és még kevésbé a közéletben való részvétel. Ennek ellenére mégis fontosnak tartja a leányok intézményes nevelését. Ő is elítéli kora divatos leánynevelő intézeteit, ahol csak hiúságra, tetszeni vágyásra, a házi munkától való idegenkedésre nevelik a leányokat, többnyire képzetlen, külföldi nevelőnők. Olyan nevelőintézetekre van szükség — vallja —, ahol hazaszeretetre, jó erkölcsökre, gyakorlati háztartási és gyermeknevelési ismeretekre oktatják a növendékeket. Forradalmian új gondolata Hetényinek az, hogy a leányok nevelésében kapjon helyet a testedzés és a konyhakerti munka.

Steinacker Gusztáv Fáy András értekezéséhez kapcsolódva fejti ki véleményét a nőnevelés kérdéseiről 1841-ben az *Athenaeum* hasábjain.³⁰ Ő is — mint a nemesi reformmozgalom többi képviselője — a „főbb és középrendűek” leányainak nevelését kívánja megreformálni. Szerinte az emberi nem nevelését a leányok nevelésével kell kezdeni, mert ők anyák lesznek, és az ő feladatuk lesz a későbbi generációk nevelése. A leányok testi nevelését már kisgyermek korban el kell kezdeni — vallja. A különböző testgyakorlatok, az úszás, a futás, a korcsolyázás fontosak a leánygyermek számára az egészséges fejlődés szempontjából. Elítéli azokat, akik a leányok testedzését akadályozzák, „mintha az illy nemű gyakorlatok a női szemérmességgel nem volnának egyeztethetők.”

Steinacker a nők művelődésével kapcsolatban is haladó álláspontot képvisel. „Igazi és alapos” műveltséget kíván nyújtani a nőknek, hiszen a kor már megkívánja a „szellemi érdekek iránti fogékonyságot”. A nőnevelés legfontosabb területének az erkölcsi nevelést tartja, melynek során három egymással összefüggő követelménynek, az „egységnek, pártatlanságnak és emberségnek” kell eleget tenni. A szerző szerint a testi, szellemi és erkölcsi nevelést nemzeti szellemnek kell áthatnia. Azonban óv a túlzásoktól. Elítéli azokat, akik azért, hogy leányukból igazi magyar „honleányt” neveljenek, eltiltják őt az idegen nyelv és műveltség megszerzésétől.

²⁹ HETÉNYI János: *A nőnem emancipatiója a kereszténység által* = *Athenaeum* 1840. II. 18.

³⁰ STEINACKER Gusztáv: *Nőnevelés és nőnevelő intézetek. Egy-két szó Fáy András hasontárgyú értekezésére* = *Athenaeum* 1841. I. 81–87. és *Női tanító a tanuló könyvekről* = *Athenaeum* 1841. II. 1201–1208, 1217–1221.

Fáy, Hetényi és Steinacker nőnevelési programjainak közvéleményformáló hatását nem vonhatjuk kétségbe. Az 1840-es években a kérdés folyamatosan napirenden volt. Történtek törekvések a leányok oktatására alkalmas magyar nyelvű kézikönyvek kiadására. A *Világ* című lap híradása szerint Vajda Péter, Nagy Ignác és Garay János vállalkozott arra, hogy lefordítja Antonia Wutka — akkoriban igen népszerű — tizenkét kötetes művét, melynek címe: *Encyclopaedia für die Weibliche Jugend*.³¹

1843-ban népnevelési törvényjavaslat³² született, melyben szó esett a nevelőnőképzésről is. A javaslat (48–53. §) szerint Pest-Budán egy „leánynevelőnőket képző mintaintézetet” kell létrehozni államköltségen, melyben a növendékek nevelés- és oktatástant, kiseddóvást, módszertant, gazdálkodási ismereteket, „női hivatástant” és „asszonyi munkákat” is tanulnának. A sok pozitív gondolatot tartalmazó javaslat azonban nem vált törvénnyé, még csak tárgyalásra sem bocsátották.

A negyvenes évek második felében tovább folyt a küzdelem a nők művelődési jogaiért, magasabb szintű képzéséért. 1845-ben Karacs Teréz, Takáts Éva leánya, anyja nyomdokain haladva bátor hangú írást tett közzé az *Életképek* című lapban. A több folytatásban közölt cikk a nők oktatásának, nevelésének radikális reformját követeli.³³ Kimondja, hogy „a nőket legszélesebb értelemben világosodott emberré kell fejteni, s épen úgy nevelni, mint a férfit, [...] nem szaktudóssá, hanem életemberré.” A szerző szerint olyan intézetekben kellene a nőket képezni, melyeket az állam tart fenn, ahol az oktatás anyanyelven folyik, és ahol nem a zene, a tánc, a kézimunka és a francia társalgás a fő tantárgyak, hanem ahol a gyakorlati életben is kamatoztatható hasznos ismeretekre és a tudományok alapjaira tanítják meg a növendékeket. Karacs Teréz olyan nőnevelő intézetek létrehozását kívánja, amelyekben főrendű és polgári sorból származó leányok egyaránt helyet kaphatnak, egyforma képzésben részesülhetnek.

„Én az úgy nevezett - és alrend között, más különbséget nem látok, mint azt, hogy az egyiknek a sors nagyobb tért nyitott, a másikat szűkebb körbe szorítá; egyiknek több esz-közöket nyújtott a jótevésre, másiktól megtagadá. . . . Egy főrendű hölgynek több készséggel kell bírnia mint egy polgárnőnek? Nem! Éppen egyenlővel! Mért kellene kevésb ésszel, tudománnyal ruházva lenni egy közrendűnek, mint egy úrhölgynek? Neveltséget nélkülöző polgári rendű nőnél nincs a mindenségben valami elhagyottabb. Támaszt tehát neki, támaszt! azaz kifejtett agyat, hogy a társadalomhoz csatlakozva hasznos tagul munkálhasson. Nevelő intézeteinket tehát nem lehet alsó és felső címűekre osztályozni, minden nevelő-intézet czélja emberformálás lévén. Véleményem szerint nevelőintézet csak egy-nemű, csak embert nevelő lehet. Sem alsó, sem felső nevelőintézet nem létezhetik tehát.”

³¹ Világ 1841. május 1. 139. A mű nem jelent meg magyarul.

³² *A népnevelés tárgyában kiküldött kerületi választmány javaslata. 1843.* In: KÁRMÁN MÓR: *Közoktatásügyi tanulmányok.* Bp. 1906. I. 127–156.

³³ KARACS Teréz: *Néhány szó a nőnevelésről* = *Életképek* 1845. II. 549–555, 581–586, 613–618, 645–648.

Karacs Teréz cikkének végén gyakorlati tanácsokat is ad a nevelőintézetek felállításának módjára és működtetésére vonatkozólag.

Fáy András egy évvel később, részben Karacs Teréz nézeteihez kapcsolódva, részben vele vitázva fejt ki nézeteit a nőnevelésről és a „nőnevelőneket” képző intézet létrehozásáról, szintén az *Életképek* lapjain.³⁴ A két szerző mélysegesen egyetért abban, hogy égetően szükség van hazánkban a nők nevelésének, oktatásának reformjára, elsősorban nőnevelő intézetek létrehozása és korszerű ismeretekkel ellátott nevelőnők képzése által. Míg Karacs Teréz az állam feladatának tartja az intézetek állítását, addig Fáy különféle egyéb források igénybevételeivel kíván „nőnevelőneket képző intézetet” létrehozni Pesten. Véleménye szerint 150 ezer pengőforint elég lenne erre a célra:

„Százötvenezer pengő forint! bizony tetemes összeg; de annak összealakítása, ha az alább következő megkönnyített módot követjük, nem éven vérmes remény. Erre négy névét kívánnám felállíttatni az alapításhoz járulhatásnak:

1) Első hozzájárulás lenne a z ö r ö k ö s a l a p í t ó k é; tudniillik: magányosok és családok, testületek, városok, megyék vagy kerületek szereznék meg magoknak azon jogot, hogy az intézetben maguk számára folytonosan képezthessenek ki egy vagy több növendéket. Mi is ugy esnék meg, hogy egy-egy növendék évi tartása és taníttatása efféle alapítókra nézve jutányosabban, például csak 240 pftban állapíttatván meg, ennek 6 per centes tőkéje 4000 pft vagy egyszerre, vagy biztosság, és kamatbefizetés kikötése mellett, évenként 500 pftjával fizettetnék be az intézet pénztárába.

2) Ideiglenes alapítók lennének azok, kik egy vagy több növendéknek, egy vagy két pálya-folyam (cursus) alatt, magok költségén leendő kiképzetésére köteleznék magokat. Ezek az első négy év alatt évenként 300 pftot tartoznának egy növendéktől az intézet pénztárába befizetni. Azonban ideiglenes alapítást tenni csak azoknak engedtetnék meg, kik egyszermind egy vagy több részvényt is vennének.

3-ik helyre jöhetnének a' részvényesek, egy-egy részvényt 200 pftjával számítva. Az áldozat megkönnyítése tekintetéből a' szerint lehetne intézkedni, hogy évenkénti kamatbiztosítás mellett 1-4 év alatt fizettetnék be a' részvény.

4-ik alapítói sorba jöhetnének az egyszerre önkényes adakozások és apróbb ajándékozások, 'stb. Ezek pontos bejegyzések mellett az igazgató választmány által ellenőrzöttetnének.”

Az alapítóktól és részvényesektől befolyt összeg egy részét bútorra és felszerelésre költenék, a tőke nagyobb részének 6%-os kamatai biztosítanak az intézet évi szükségleteit. Fáy az intézet céljait és működési rendjét részletekbe menően megtervezi:

„1-ör célja és iránya az intézetnek: a' közép nemesség, előkelőbb polgárság és vagyonosabb tisztességes karunk (honoratiórok) számára olly nőnevelőneket képezni ki, kik az intézet pályaidéjének bevégezése után alkalmasok legyenek amaz osztályok leány-növendékinek mindazon oktatást és kiképzést megadni, mit ezektől a' női hivatás és honleányi nemes kötelezettség megkíván, a' hazai élet pedig szükségessé lesz; vagyis alkalmasok legyenek, ne csak jó hitveseket és anyákat képezni növendékeikből, hanem egyszermind igaz magyar nőket is, kik a' hazai nyelvet, szokást és életet ismerjék, azok iránt józan előszeretettel viseltessenek, 's köreikben azokat nemesíteni buzgón törekedjenek. Mely céljánál és irányánál fogva, ezen intézet nemcsak általánosan az emberiségnek malasztos vállalata, hanem hazánk felvirulásának és boldogságának is egyik talpköve fogna lenni;

³⁴ FÁY András: *Terv-vázlata egy nőnevelésről* = *Életképek* 1845. II. 549-555, 581-586, 613-618, 645-648.

főképp ha törvéynél vagy csak közvéleménynél fogva is, senki a' honban leány-nevelő intézetet nem nyithatna, ki ezen képző intézetben nem képeztetett ki.

2-or. Ezen intézetben, melyben a' kiképzett nőgyének száma, további bővebb megalapításig, tizenkettőre tételik, de e' szám mind alapításkor az ideiglenes alapítók által, mind idővel erő-aránylag szaporíthatatik, a' kiképzési idő-folyam 4 évre határozathatjuk; mely idő tökéletesen elegendő fogna lenni, ha az intézetet merően gyakorlativá tevén, abból a' magasabb szemlélődési teoriák és tudományos nyomozások kirekesztetnének, másfelől pedig kiköttenék, hogy az intézetbe csak oly nőgyének vétetnének fel, kik már egyebütt némi nevelést nyertek, 's kiknek csak további kiképzésre, iránynyerésre és ismereti központosulásra van szükségük.

3-or. Minélfogva ezen intézetbe oly hajadon nő-egyének fogának fölvétetni minden rang- és valláskülönbség nélkül, kik legalább is 18-20 kor-évoket betöltötték, kikről tehát föltehető, hogy gondolkozásaik módjában önállósággal, erkölcsiségökben állapotással és önbizalommal, társalgásaikban pedig könnyelműségtől ment higgadsággal bírnak. Egyéb-iránt tisztos és feddettlen életű családokból származottak legyenek ezek, 's a' gyakorlati és társalgási életre legkívántatöbb reál tudományokban, millenyek: a' földleírás és statistica, történet-, természet-tudomány, természettan, számvetés 'stb. némi jártassággal bírók. Továbbá a' magyar és német nyelvet nemcsak érteniök szükség, hanem beszélniök is.

4-er. Az intézetben két férfi-tanító és két nő-tanítóné működnének, kik közül a' két elsőnek olyannak kellene lenni, kik a' külföld 's különösen Németország nevezetesebb nőképző intézeteit meglátogatták, és azoknak szerkezeteit és rendszereit ismerik."

Fáy pontosan meghatározza a két férfi és a két nő tanító feladatait. Az egyik férfi taítónak nemcsak „tudományosan kiképzettnek”, hanem „tapintatos lélek-ismerőnek” és a „hazai élet viszonyaiban gyakorlatilag jártasnak” kell lennie. Az ő feladata a növendékek számára megvilágítani a nők rendeltetését. Fel kell készítenie őket arra, hogyan neveljék majd ők mind testi mind lelki vonatkozásban helyesen a rájuk bízott leányokat. Útmutatást kell adnia,

„miként nyerhesse meg a' nevelőné növendékének bizalmát és szeretetét; miként környezettje becsülését? miként egyesítse amannál a' tekintélyt a' barátságos viszonyval, emennél pedig függő állását azon igénnyel, mit a' nevelői díszes pálya követel magának? miként ismerhesse ki növendékének egyéni jellemét, kedélyét, tehetségeit? miként fogja fel kellőképen annak világi állását és jövődjét, hogy mindezekhez bírhasa alkalmazni nevelése egyes apróbb különbözőseit? miként tartsa fenn nevelésében a' nemzeti jellem és élet eredeti sajátosságait, hogy növendékéből ne csak jó nőt, hanem jó magyar nőt is neveljen? miként csepegtessen növendéke szívébe előítélettől ment tiszta hon-szeretet? miként jutalmazza, büntessen, 's e' célra miként tegye magát összehangzó egyértésbe a' szülékkel? 'stb."

A másik férfi tanító:

„a' női tudáshoz szükséges tudományokat tanitná egy kis methodicával oly terjedelemben és irányban, millyeket a' női rendeltetés kíván. Tudniillik a' nőnek nem tudós kiképzés szükséges, sőt ez rendeltetésével némileg ellentétben áll: hanem oly ismereteknek gyűjtése, miknek a' világi életben, maga körében és műveltebb társalgásban, fitogtatás nélkül hasznukat veheti, 's mik értelme, jelleme, kedélye és erkölcsisége kiképzésére irányozvák. Ezen nézetből önkényt következik, hogy a' nő számára sem oly terjedelemben, sem oly elvont elves magasságban nem szükség tanítani az élet-tudományokat, mint a' férfinek számára, mellynek azokra több ideje van, 's mellynek élet-pályáihhoz tartozik a' tudós nyomozgatás és tudományok előbbrevitele is."

A szerző részletekben menően meghatározza, hogy milyen tantárgyakat kell oktatni a leányoknak, és milyen mélységben. Szerepel a tantárgyak között a

történelem, a földrajz, a természettudomány, a fizika, államtan, jogtan, valamint számvetés, magyar nyelvtan, fogalmazás, vallás. Hangsúlyozza, hogy a nőknek elég, ha a tudományok legalapvetőbb összefüggéseivel megismerkednek.

„A nőnemnek gyakorlati a pályája, mely naponként ismétli maga magát, neki tehát sem tanulmányai nem terjesztethetnek ki odáig, sem rendeltetése nem az, hogy a tudományokat elméletileg nyomozgassa, s azokat mélyebb titkaikban is kísérhesse. Ránézve elég a nyomozások eredményeit tiszta fogalmakban tudnia.”

Az oktatás nyelve Fáy tervezett intézetében a magyar.

Természetesen a növendékek nem csak elméleti képzésben részesülhetnek. Fontos egy nő életében az is, hogy a háztartás vezetését megfelelően ellássa. Az egyik nevelőnő azokra az ismeretekre oktaná a leányokat, hogy

„miként kelljen világi álláshoz és jóvedelemhez alkalmazva vinni a' háztartást, illedelmet tartva ugyan, de akként gazdálkodva, hogy a' ház ne csak véletlen csapások esetére fedve legyen, hanem gyarapuljon is? miként kelljen házvitelben és cselédség közt a' rendet fentartani? miként gazdasszonyi fogásokban a' régi előítéleteket legyőzni, s azokba több józanságot és megkímélést hozni be?'sat. Ugyanez adna oktatásokat a' gazdasszonykodás egyes foglalkozásaiban is, millyenek: a' sütés, főzés, befőzés, tej-majorság, apró marhanevelés, kertészkedés, éléskamrai rendezés, abba beszerzés 's abból kiadás 'sat. Mindezeket háromféle módon eszközölné a' tanítóné, ugymint:

- a) az intézet házvitelében hetenkénti sorossággal, egyszerre egy vagy két növendék folytatván a' sorosságot;
- b) az intézethez kötendő egy kis külmajorka gazdaságával és
- c) olykori szóbeli előadásokkal és fejtegetésekkel.”

Az intézet negyedik pedagógusának, a másik nevelőnőnek is fontos feladata lenne:

„folytonosan körükben levén és lakván a' növendékeknek, főfelügyelettel lenne társalgásukra, erkölcsükre és foglalkozásaikra; kötelességében állana, szoktatni őket a' társadalmi illedelem, öltözködés, magatartás szabályaira, velök menni el tisztes házak látogatásaira, vagy olykor mulatozási közhelyekre 'sat. Minélfogva ezen egyénnek telhetőleg kiképzettnek és neveltnek szükség lennie, olyanak, ki a' világban forgott, a' társalgási életet általánosan, különösebben pedig a' honi élet nemesebb tónját ismeri 's tisztes jelleméről ismeretes. Igen ajánlatos fogna részéről lenni, ha több művelt nyelvekben jártas levén, azokat gyakorlat végett társalgás közt felváltva beszélné és beszéltetné növendékeivel.”

Tervének megvalósítása érdekében Fáy András szövetségeseket keresett. Kapcsolatba lépett Brunszvik Terézzel is, aki szintén szeretett volna egy nevelőnőképző intézetet létrehozni. Nézeteik azonban sok tekintetben eltértek egymástól, így együttműködésükre nem volt lehetőség.

Brunszvik Teréz unokahúga, Teleki Blanka, abból a meggyőződéséből kiindulva, hogy az arisztokráciának kell vállalnia a kezdeményezést a nemzeti szellemű nőnevelés megvalósítása ügyében, 1845 decemberében a *Pesti Hírlapban* egy cikket közölt névtelenül. A *Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében* címet viselő írás³⁵ rámutatott a főnemesi leányok korabeli nevelésének hiányosságaira, és kijelölte az általa helyesnek tartott utat:

³⁵ (TELEKI Blanka): *Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében* = *Pesti Hírlap* 1845. dec. 9. 587.

„Hogy e szebb jövőendő örökre az „ohajtandók” között ne maradjon, szükséges figyelmünket a nőnevelésre fordítani, még pedig legelőbb is a fő rendüekére. — A fő rend vezette tévutra honunkban a nőnevelést, neki kell a zászlót a megtérésre kitűzni. Önként követik példáját a többi rendüek.

Két ut nyílik előttünk, melyen célt érhetünk. Vagy állítsunk intézetet, melyben magyar nevelőnők képeztessenek, még pedig oly szorgalommal, oly figyelemmel a kor követeléseire, hogy tökéletesen pótolhassák azon külföldieket, kik most kizárólag minden fő rendü család leányait nevelik. — Vagy, ha erőlyesebben akarunk fellépni, magok a fő rendü leányok számára nyissunk egy nagyszerü nevelő intézetet, melyben az anyai nyelvvel együtt a haza szent szeretete oltassék a serdülő leány szívébe, hol, a külföld miveltségét a haza iránti kötelesség érzetével egyesítve, tanulhassa a magyar ivadék az idegent becsülni, a hazait forrón szeretni.”

Karacs Teréz — bár mint egyéb írásaiból kitűnik, elvileg kifogásolta a kizárólag főrendü leányok számára létrehozni kívánt intézet tervét — belátta Teleki Blanka elképzelésének pozitív vonásait. A *Honderü* című lapban 1846-ban közzétett cikkében igyekezett a közvéleményt meggyőzni arról, hogy fontos dolog egy olyan intézet alapítása, ahol a magyar arisztokrácia leányai nemzeti szellemenben nevelődhetnek.³⁶

„A főrendü növendékeket eddig, általában hazánkat, hazánk igényeit, a magyar főrendü nő magas hivatását nem ismerő idegenek nevelték, kik legjobb szívvél s akarral is, inkább az általuk ismert külföld bálványozását olták növendékük keblébe, mint honuk szeretetét, nemzetük jóléténi munkálkodást. . .

Sietős a főrendü nők magyar szellembeni nevelése azért is, mivel tapasztalatunk igazolja, mennyire szeret a nagy tömeg a fényes állású kevesek nyomdokain haladni, még akkor is, mikor ezek tévedeznek. Szükséges tehát a vezércsapatkának oly utat törni, melylyeni haladás egygyéalakulásunk czéljára vezet. . .

Ha a főrendü ragad zászlót az átalakulásra, oly bűverővel tenyésztend jót, dicsőt nemzetiségünk terén, mint a melegével, világával földünk területén uralkodó nap.

Ha a főrendü nő gyakorlati nyelve magyar leend, ha neveltetése körül a nemzetiesség élesztése állítatik föl elvül: az egész hazának nőnevelése ösztönszerűleg ennek színét viselendi. Igen! igen! ha a megtérést a magas osztály kezdi, a tévelygők nagy csoportja megtért s a külfölddel nem nyelv, hanem műveltségi rokonságba lépend. . .

Lelkesüljetek főrendü nők! nevelétek ügyében fölszólaló tagtársatok szívbeható szavain; ne hangozzék pusztába szent igéje; ragadjátok meg az átalakulás zászlóját (tehetségek van reá, csak akarat kell); mutassátok meg, nemzetiesen neveltetvén leányaitokat, hogy valódi műveltség, honszeretet nélkül nem létezhetik.

Az ég áldja meg a tiszta törekvésti felszólalót s adjon szent szándokát megértő ezernek keblébe hasonló törekvést, hogy a jövő nemzedék anyja magyar nyelven oktattassék életkötelességeire; hogy a jövő nemzedék anyjától tanulhassa hazája nyelvét.”

Teleki Blanka, fél évvel a *Szózat* publikálása után, 1846 júniusának elején, bízva terve sikerében, *Nyilatkozat nőnevelési intézetről* címmel felvételi hirdetményt tett közzé a *Honderüben*.³⁷ Ebben bejelenti, hogy olyan nőnevelő intézetet hoz létre, melyben nemzeti szellemen kíván magasabb műveltséget nyújtani a növendékeknek. 8–12 éves leányokat szándékozik felvenni. A tanítás nyelve kizárólag a magyar. Közli a tanítandó tantárgyakat is. Ezek: világtörténet, hazai

³⁶ KARACS Teréz: *Viszhang a magyar főrendü nők neveltetése ügyében emelt „Szózatra”* = *Honderü* 1846. I. 21–24. (A cikk TÓT István álnév alatt jelent meg.)

³⁷ TELEKI Blanka: *Nyilatkozat nőnevelési intézetről* = *Honderü* 1846. I. 461–462.

történet, általános és hazai földleírás, természetismeret, természettan, számvetés, mitológia, szépírás, magyar nyelvtan és helyesírás, francia és német társalgás, fogalmazás e három nyelven, irodalom, vallás, rajz, kézimunka, a szülők kívánságára külön díj mellett zongora, ének, olasz nyelv. Teleki Blanka hangsúlyozza a leányok testi nevelésének fontosságát is. Ennek érdekében intézetében sok szabad levegőn való mozgást, egészséges étkezést kíván biztosítani a növendékeknek. A tanításban elkerülik a „száraz, untató” módszert, előtérbe állítják a gyakorlati vonatkozásokat. Az intézetben gyakran lesznek „próbatételek”, vagyis nyilvános vizsgák, melyeken a szülők is részt vehetnek.

A *Nyilatkozatban* már nem esik szó arról, hogy Teleki Blanka kizárólag arisztokrata leányokat venne fel intézetébe. Az intézet minden olyan leány számára nyitva áll, akinek szülei magasabb műveltséget és hazafias szellemű nevelést kívánnának biztosítani gyermeküknek. A magas, 350 pengőforint összegű évi tandíj azonban jelzi, hogy csak jómódú leányok léphetnek az intézetbe.

Karacs Teréz még egy cikkében³⁸ támogatta és népszerűsítette Teleki Blanka tervét. Bár maga — a felkérés ellenére — nem kívánt az intézet munkatársa lenni, ebben az írásában mégis elismeréssel nyilatkozott a grófnő intézetéről.

„Hazánkban annyira tévuton van a nőnevelés, hogy itt valami nagy változásnak kell már történni. Véleményem szerint csak nemzeti, vagy illy magas rangú hölgy erőteljes föllépte sikeríthet kívánatos fordulatot korcsosult, habozó, czéltalan nőnevelésünk terén. Ezen buzgó hölgy — mint nyilatkozatából kitetszik — nagyszerű határozatot érelt s egy lelkes lépéssel magas rangja kényelmeit feláldozva, osztálya előitéleteit lerázva, nemes föl-szólalásával nyujt kezét hozzátok, magyar nők, s nemes elveit elétekbe tükrözve, felhív ben-neteket, hogy bizzátok növekedő leányaitokat gondja alá, s ő kész, nektek és hazátoknak azoktól hű szerető leányokat képezni. Ragadjátok meg, boldog anyák, boldog növendé-kek, e tenni akaró s *tudó* ajánlközőnak kezét: értsétek meg a nemes áldozatot! Örüljétek lelketek mélyéből (mint én, a fohászait teljesülve látó), hogy van hazánkban illy leánya, s kérjétek őt, hogy idomítsa lelke alakjára és hasonlatára leányaitokat.”

Karacs Teréz és Teleki Blanka, a nemzeti nyelvű és szellemű nőnevelés harcosai igyekeztek a sajtóban hangoztatott elveiket, nézeteiket a gyakorlatban is megvalósítani. Karacs Teréz 1846 őszén a polgárleányok számára nyitott miskolci nőnevelő intézet vezetője lett, Teleki Blanka pedig szintén 1846 őszén nyitotta meg intézetét Pesten, melynek az első tanévben csak egyetlen, a következő évben pedig tizennégy növendéke volt.

A leánynevelő intézetek ügyének elméleti és gyakorlati eredményeivel párhuzamosan a nőnevelés irodalma felduzzadt. A közéleti és politikai kérdésekkel is foglalkozó divatlapok — az *Életképek*, a *Honderű* és a *Pesti Divatlap* — is számos cikket, karcolatot közöltek, melyek a nők jogviszonyait, művelődési lehetőségeit vizsgálták. A szerzők többsége elvetette a nőemancipáció gondola-

³⁸ KARACS TERÉZ: *Nyílt levél a magyar nőkhöz* = *Életképek* 1846. II. 11–13.

tát, konzervatív álláspontot képviselt.³⁹ Mások azonban liberális elképzeléseiknek adtak hangot,⁴⁰ de ők voltak kevesebben. A szabadságharc előtti években a lapok hasábjain folyó vitákban az az általános vélemény alakult ki, hogy a nőknek joguk van a művelődéshez, de ezt a tudást a család körében, a gyermeknevelés területén kell kamatoztatniuk. Az irodalmi, közéleti, politikai élet területén tevékenykedő nő gondolatának elfogadása még sokáig nem valósult meg.⁴¹

FEHÉR, KATALIN

Frauenbildung in der Reformzeit – Pressdiskussionen

Die Kämpfe und das Bildungsrecht der Frauen nahmen im 18. Jahrhundert ihren Beginn: auf Flugblättern haben namenlose Frauenrechtler für die höhere Bildung der Frauen plädiert.

Etwas später, am Anfang des 19. Jahrhunderts fängt in der ungarischen Presse (*Tudományos Gyűjtemény, Hasznos Mulatságok, Felső Magyar Országai Minerva*) eine sechs Jahre anhaltende, öffentliche Auseinandersetzung über die Frauenrechte an. Manche Autoren sprechen den Mädchen dieselbe Fähigkeiten zur Aneignung von Kenntnissen wie sie Knaben auch haben zu. Demnach sind also Frauen auch berechtigt die schönen Künste oder Wissenschaften zu treiben. Konservative Autoren sehen dagegen die einzige Aufgabe der Frauen im Haushalten und Kindererziehen; diese behaupten, daß sie ausser gewissen elementaren Kenntnissen auch nichts mehr brauchten. Nach einiger Zeit, in den 40er Jahren lodern die Flammen wieder auf (*Életképek, Athenaeum, Pesti Divatlap*): die Fortschrittlichen erklären die mit der Männer gleichwertige Erziehung für die unvermeidliche Voraussetzung der Emanzipation der Frauen. Diese fordern die Gründung von Mädchenschulen, wo den Schülerinnen die modernsten Kenntnisse in der Muttersprache vermittelt werden sollten. Jene, in der Reformzeit veröffentlichten Ideen nahmen in den beiden 1846 gegründeten Erziehungsinstituten für Mädchen Gestalt: das eine die Schule von B. Teleki in Pest, und das andere die von T. Karacs in Miskolc, wo ein breites Bildungsfeld den jungen Damen dargeboten wurde.

³⁹ NÁGORSZKYNÉ: *A nőnem erkölcstana* = *Életképek* 1846. I. 293–296, 325–326, 417–422, II. 69–73, 325–328. SZABÓ Richárd: *Egy hölgyhöz cáfolatul* = *Életképek* 1846. I. 513–516. MAJER István: *A nyilvános nőnevelés rendszerének korszerű vizsgálata* = Honderú 1847. I. 411–413, II. 452–454, 470–473.

⁴⁰ HÉTHEGYI Erzsébet: *A családi élet- s nevelésről. Szabó Richárdhoz* = *Életképek* 1846. II. 417–421, 449–455. HÉTHEGYI Erzsébet: *A szerelem mint erény* = *Életképek* 1847. II. 677–680, 709–711. BITTNER-THURZÓ Jozefa: *Egy pár szó a nőnevelőneket képző intézetről* = *Életképek* 1846. II. 577–582.

⁴¹ A tanulmány a „Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért Alapítvány” támogatásával készült.